А. БРАЦЬКИЙ

ПРО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ПРАВ НАЦІОНАЛЬНОЇ МОВИ В УМОВАХ ПОСИЛЕНОЇ ІНТЕРФЕРЕНЦІЇ

Стаття присвячена питанню забезпечення прав національних мов в умовах посиленої інтерференції. Матеріал розглядається на порівняльному тлі досвіду сусідніх держав центральноєвропейського ареалу з особливим урахуванням слов'янського простору. Тексти конституції окремих держав, або документів, що мають характер основних правових документів, вказують на неабияке значення справи врегулювання статусу національної мови. При цьому, у кожної з країн, основний документ, що врегульовує статус національної або державної мови, засвідчує індивідуальний підхід до справи й індивідуальний пошук вирішення згаданого питання.

Ключові слова: мовна політика, національні мови, слов'янські мови.

Коли в реаліях сучасної України здійснюється спроба аналізу способів забезпечення прав національних мов у таких країнах, як Литва, Польща або Словаччина, неодмінно постає питання: чи взагалі цим мовам потрібна якась особлива охорона? Можливо, однак, що формулювання провідної тези слід було б реалізувати шляхом висунення гіпотези, що ситуація з національною мовою значною мірою залежить, мабуть, саме від запобігання руйнівним процесам через забезпечення її прав, особливо при ймовірній посиленій інтерференції. Для кожної з вищезгаданих країн таким випробуванням був момент вступу до західноєвропейських структур (НАТО, ЄС), що могло викликати обґрунтовані побоювання за долю національної мови.

Предметом нашого аналізу є дослідження способів забезпечення прав національних мов, використаних в основних державних документах країн центральноєвропейського ареалу. Об'єктом обрано відповідні записи в конституціях або документах, що мають такий характер, де чітко формулюється інституція національної мови. Метою статті є висвітлення механізмів правового (конституційного) поля, використаних задля забезпечення прав і статусу національної мови. Способом реалізації цього завдання є порівняльне зіставлення відповідних документів. Очікувані результати і новизна роботи полягають саме в з'ясуванні найкращого способу забезпечення прав національної мови [1].

Разом зі вступом Польщі до Європейського Союзу (1 травня 2004 р. з дев'ятьма іншими європейськими країнами, у тому числі — п'ятьма слов'янськими) справа вживання і статусу польської мови вийшла на зовсім інший рівень, адже офіційно у Брюсселі всі мови об'єднаної Європи рівні. Тож на внутрішню мовну політику Польщі нашарувалася зовнішня і внутрішня політика ЄС з подвійним

[1] Ця стаття є продовженням наших досліджень сучасної мовної ситуації в центральноєвропейському ареалі (*Брацкі А.* Сучасна мовна політика — польський досвід у слов'янському вимірі // Київські полоністичні студії.— К., 2013.— Т. 22.— С. 436–439).

© А. БРАЦЬКИЙ, 2013

баченням Європи як об'єднання національних батьківщин і нової федерації на зразок сполучених штатів Європи. Слід згадати, що вже з 1989 року після вступу на шлях сучасної демократії в розумінні ролі мови для існування польської держави багато змінилося. До 2004 р. практично ліквідовано із суспільного життя «новомову», цензуру радянського зразка і заборону на друк творів письменників-дисидентів, а ЗМІ стали простором як державної, так і громадянської активності.

Нині основним законодавчим актом, що регулює правовий захист польської мови, є Закон про польську мову від 7 жовтня 1999 року, який набув чинності після шестимісячного періоду vacatio legis. Ранг цього закону підвищує преамбула, що унаочнює значення польської мови для національної ідентичності та культури. Він також підкреслює необхідність захисту національної ідентичності в процесі глобалізації та розвитку польської культури (особливо через захист польської мови). Захист цих цінностей є обов'язком усіх громадян та органів влади, державних установ і організацій, що беруть участь у суспільному житті Республіки Польща.

Правова охорона польської мови також охоплює питання, пов'язані з використанням польської мови в суспільному житті та в процесі товарообміну, а також під час реалізації положень трудового законодавства на території Польщі. Важливість захисту польської мови підкреслює хоча б Постанова польського Сенату від 22 грудня 2005 р. про оголошення 2006 року Роком польської мови.

Відповіді на питання про необхідність захисту польської мови слід також шукати в пояснювальній записці до урядового законопроекту про польську мову, в якій ідеться про те, що «(...) нині існують вагомі причини для того, щоб докласти зусилля до захисту, у тому числі правового, польської мови. Найвагоміші з них три: польська мова є державною мовою, якою користуються органи державної влади, центральних і місцевих органів влади, польська мова є культурним надбанням, що має вартість сама по собі; польська мова є важливою економічною категорією, яка впливає на якість життя її користувачів у галузі торгівлі, туризму та ринку праці».

Важливість захисту польської мови підкреслює також діяльність Ради польської мови — консультативного органу, покликаного до життя положеннями Закону про польську мову, що відображено у відповідних звітах. Дотримання закону постійно забезпечує Управління захисту конкуренції та прав споживачів та Торговельна інспекція.

У 2000–2001 рр. до колегій у справах злочинності направлялися лише ті справи, в яких було явне порушення законів (близько 800 заяв, штрафи присуджено в 600 справах). Слід зазначити, що діяльність Торговельної інспекції в галузі захисту польської мови не є новим явищем, адже контроль аналогічного характеру проводився до набрання чинності Закону про мову на основі інших законодавчих актів. Протягом 2003 року і перших трьох кварталів 2004 року Торговельна інспекція провела 27070 перевірок, в яких розглядалося те, як діяльність підприємців відповідає положенням Закону про польську мову. Найпоширенішими недоліками, виявленими у зв'язку із згаданим законом, є відсутність маркування товарів польською мовою та відсутність описів продуктів.

Наслідки не змусили себе довго чекати: згідно зі звітом Верховної контрольної палати у 40 з 48 проконтрольованих великих будівель торговельного призначення виявлено значні порушення, пов'язані з недотриманням положень Закону про польську мову. Найбільші порушення стосувалися відсутності перекладу польською мовою певної інформації, що міститься у вихідному тексті, описок та орфографічних помилок, а також намагання показати польськомовну версію

тексту в гіршому світлі, ніж текст іншою мовою, шляхом використання шрифту меншого розміру.

Дещо інакшою була ситуація у Словаччині. У цій країні Закон про захист словацької мови від листопада 1995 року забороняв використовувати в державних установах і закладах іншу мову, крім словацької. Однак цей закон був неконституційним, тому що Конституція гарантувала кожному право користуватися своєю рідною мовою. Фактично це означало зняття конфлікту навколо використання угорської мови чималою нацменшиною, що живе в межах Словаччини. Варто додати, що цей конфлікт міг стати істотною перешкодою на шляху до євроінтеграції словаків.

Не менш цікавим є досвід неслов'янських країн центральноєвропейського ареалу. Деякі з них разом з Польщею приєдналися до об'єднаної Європи. Здається, успішними в плані захисту національних мов були дії Литви і Латвії, де потужний вплив і надалі має російська мова і культура.

Закон Литовської Республіки про державну мову № I–779 від 31 січня 1995 р. в частині першій — «Загальні положення», ст. 1 визначає, що «закон (...) встановлює принципи використання державної мови в суспільному житті Литви, захисту державної мови, контролю й відповідальності за порушення Закону про державну мову». Інші частини закону стосуються використання мови в установах, на підприємствах та організаціях (част. II), судах (част. III), у складанні договорів (част. IV), під час офіційних заходів (част. V), у галузях освіти і культури (част. VI), а також у питаннях, що стосуються імен і назв (част. VII), знаків та інформації (част. VIII) і правильності державної мови (част. IX). Виконання закону покладено на Мовну інспекцію Державної комісії литовської мови Сейму Литовської Республіки.

Закон Латвійської Республіки про державну мову від 9 грудня 1999 р. ст. 1 визначає п'ять завдань, а саме: збереження, захист і розвиток латиської мови, збереження культурної спадщини латиського народу, забезпечення права вільного використання латиської мови в усіх сферах життя на всій території Латвії, входження представників національних меншин у латвійське суспільство з урахуванням їхнього права використовувати свою рідну мову або інші мови, збільшення впливу латиської мови для швидшої інтеграції суспільства в культурному середовищі Латвії. Натомість ст. 2 встановлює правові умови використання державної мови та її захисту в державних і місцевих урядових установах, судах та органах, що належать до судової влади, а також в інших установах, організаціях і підприємствах (у так званих підприємницьких асоціаціях), у галузі освіти, а також в інших сферах. Контроль за дотриманням Закону про державну мову здійснюється Центром державної мови, що підлягає Міністерству юстиції, а його рішення затверджуються Кабінетом Міністрів (ст. 26).

Безпосередньо після аналізу досвіду двох країн з пострадянського простору, які подолали шлях до європейських структур, спробуємо описати українську ситуацію. Оскільки вона загальновідома, нагадаємо коротко про головне. В Україні існує одна державна мова — українська. Це знайшло підтвердження в ряді правових актів: відповідному законі про офіційну мову (від 1989 року), насамперед у статті 10 Конституції 1996 року. Цю ж лінію продовжували постанови Конституційного Суду України, особливо вирішального 1999 року, коли держслужбовцям було наказано опанувати українську мову. Проте в регіонах, де переважають етнічні меншини, гарантуються широкі права місцевим мовам, зокрема при вирішенні справ адміністративним шляхом. Також унітарність держави не створює загрози існуванню національних меншин, у тому числі російськомовної громади. 15 травня 2003 р. Україна ратифікувала (підписану 1996 р.) Європейську хартію регіональних або міноритарних мов, що вступила в силу з 1

січня 2006 р. і є додатковим зміцненням позиції та гарантією захисту мов меншин. Останні події навколо мов нацменшин в Україні, які (крім російської мови) фактично втратили можливість стати в регіонах проживання окремих меншин другою офіційною мовою, змушують констатувати фактичний курс України на білоруську модель. Не додає оптимізму також позиція багатьох депутатів і членів українського уряду, які на хвилі протистояння з іншими політичними силами демонстративно вживають під час виконання службових обов'язків російську мову, що можна розцінювати як нехтування діючим законом.

Отже, Закон Республіки Білорусь № 3094-XI від 26 січня 1990 р. (Закон БССР, 1990, № 4, ст. 46; Бюлетень Національних зборів Республіки Білорусь, 1988, № 28, ст. 461) метою закону про мови вважає регулювання питань, що стосуються розвитку і використання мов — білоруської, російської та інших, які використовує громадськість республіки в державному, соціально-економічному та культурному житті, захист конституційних прав громадян у цій сфері, закорінення поваги до національної гідності людини, її культури і мови, подальшого зміцнення дружби і співробітництва між народами (ст. 1). Згідно з положеннями закону, він не регулює використання мов у неофіційних ситуаціях, у взаєминах між членами профспілок. Стаття 6 закону присвячена захисту мов («Будь-які привілеї чи обмеження прав особи стосовно мови забороняються. Прилюдна образа, зневага до офіційних мов та інших національних мов, перешкоджання або обмеження їхнього вжитку, прояви ворожості на мовному ґрунті ведуть до відповідальності згідно з діючими законами (...)»). Як відомо, за впровадженням двомовності, тобто зрівнянням у правах російської та білоруської мов, пішло фактичне витиснення білоруської, яка починає виконувати функцію, ідентичну латинській мові в Західній Європі в пізньому середньовіччі.

Для отримання повної картини вкрай важливо простежити долю інших країн колишнього Радянського Союзу, особливо неслов'янських, вихід яких зі складу СРСР не привів ці країни до входження в європейські структури. Показовою є ситуація в Молдові, де попри існуючі чіткі інструкції для держслужбовців про обов'язкове використання на роботі виключно молдавської мови одне невдале формулювання викривляє ситуацію. Коротка преамбула Закону Республіки Молдова про функціонування мов на території Молдавської Радянської Соціалістичної Республіки № 3465-XI від 1 вересня 1989 року (Офіційний вісник № 9/217, 1989), в якій визначається мета врегулювання мовного питання, проголошує: «Визнання в Конституції Молдавської Радянської Соціалістичної Республіки молдавської мови як державної сприятиме зміцненню суверенітету держави і створенню необхідних умов для використання мови в усіх сферах політичного, економічного, соціального і культурного життя. Молдавська РСР підтримує прагнення молдаван, які живуть за межами країни, а враховуючи реально існуючу молдавсько-румунську мовну ідентичність, і румунів, що проживають у Радянському Союзі, до навчання і задоволення культурних потреб рідною мовою. (...)» [2].

Проведений порівняльний аналіз вказує на існування дуже простої закономірності: країна набагато краще здійснює будь-яку перебудову (економічну, правову, політичну тощо), якщо в неї чітко визначені засади функціонування державної мови — її статус, правова охорона та адміністративно-правові взаємини з мовами нацменшин або регіональними мовами. Без сумніву, можемо відзначити Польщу як країну, що успішно впоралася з узгодженням мовних

[2] Докладніше про державні документи різних країн, у яких ідеться про забезпечення функціонування і статус національних мов, див.: *Olszewski B.* Kilka uwag o prawnej ochronie języka polskiego // Wrocławskie zeszyty erazmiańskie.— Wrocław, 2009.— Z. 2.— S. 373–390.

норм європейського і польського мовного законодавства. При цьому зауважимо, що вже напередодні вступу Польщі до об'єднаної Європи вона розглядалася як країна з живою традицією, сильним почуттям патріотизму і чітко окресленою національною ідентичністю, де використовується лише польська мова — як мова щоденного вжитку і як престижний засіб спілкування [3].

Також упевнено вибудовують свої демократичні позиції Литва і Латвія. У цьому контексті варто нагадати, що ще 1962 року у «Вопросах языкознания» ці мови серед інших було визнано «перспективними», у той час як білоруську й українську визнано «неперспективними» [4]. Цілком можливо, що вирішальну роль у долі балтійських мов відіграла їхня окремішність від слов'янського світу, адже існують приклади маленьких новостворених держав на кшталт Чорногорії, де вже 19 жовтня 2007 р. було офіційно проголошено державний статус чорногорської мови, початки якої сягають часів царя Душана [5]. У цьому дусі можна розглядати прагнення всіх балканських слов'янських країн, які плекають свої національні мови як найвищу державну цінність. Зрештою, така позиція перегукується зі спогадами Ю. Шевельова про подорож до Фландрії, коли його ніхто не розумів через уживання ним назви міста Мехелен у французькому мовному варіанті [6].

Приклади ставлення до національної мови та відображене в документах прагнення забезпечити статус такої мови показує, що це питання є актуальним як для розвинених західноєвропейських держав, так і для країн Центральної Європи, що крокують слідом за ними. Воно залишається актуальним як для країн з тривалою історією державності, так і для молодих демократичних держав. Кожна країна має право на власну національну мову, як і на свою традицію, культуру й ідентичність. Ключем до розуміння важливості збереження національної мови є усвідомлення власної тотожності, в якій істотною складовою частиною є власна мова — носій первинних ознак етнічно-генетичної окремішності.

Наведені приклади свідчать, що забезпечення прав національної мови може бути успішним (і назагал — доцільним) лише в такому суспільно-державному просторі, де панує загальнонаціональне визнання неподільності трьох складників: *окремої мови*, що є виявом *окремої культури*, яка будує *окрему ідентичність*. Порушення балансу між цими складниками розхитує цілісність навіть найрозвиненіших держав, а їх збереження гарантує стійкість і продовження існування навіть нечисленних етносів без державного суверенітету.

(*Гданськ, Польща*)

A. BRATSKI

SUPPORT OF THE NATIONAL LANGUAGES' RIGHTS OF UNDER INTENSE CROSS-LANGUAGE INTERFERENCE

This article is devoted to the issue of the rights of national languages in terms of enhanced interference. Material examined the comparative experience of neighboring countries of the Central European area, with emphasis on the Slavic area. Text of the Constitution of certain states, or documents that are in the nature of the principal legal documents indicating considerable importance to the settlement of the status of national language. Thus, in each country, the main document that regulates the status of a national or official language, certifying an individual approach to business and individual finding a solution to these issues.

Keywords: language policy, national languages, Slavic languages.

[3] Obraz Polski i Polaków w Europie / Red. L. Kolarska.— Warszawa, 2003.— 344 s.

[4] *Bracki A.* Surżyk — historia i teraźniejszość.— Gdańsk, 2009.— S. 74; *Masenko Ł.* Język i społeczeństwo / Tłum. A. Bracki.— Gdańsk, 2008.— S. 197.

[5] *Lubaś Wł.* Polityka językowa // Komparacja systemów i funkcjonowania współczesnych języków słowiańskich / Red. S. Gajda.— Opole, 2009.— Cz. 4.— 560 s.

[6] *Masenko Ł.* Język i polityka / Tłum. A. Bracki.— Gdańsk, 2012.— S. 42.